

Üçüncü Baskıya Önsöz

Bu kitabın ilk baskısının yapıldığı 2009 yılının yaz aylarında, Türkiye, sivil, demokratik ve özgürlükçü yeni bir anayasanın yapılması gerektiği yönündeki taleplerin yoğun olarak dile getirildiği bir dönem içindeydi. Tartışmaların yoğunluğu ve sürekliliği, sadece kamuoyunda değil, akademik çevrelerde de yeni bir anayasa yapmanın eşiğinde olduğumuz inancını yaratmıştı. Nitekim bu atmosferin etkisiyle, elinizdeki çalışmanın yazarı olarak ben de kitabıma, “Yeni Bir Anayasa ve Türkiye: Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine” başlığını vermeyi düşünmüştüm. Ne var ki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Genel Yayın Yönetmeni, değerli dostum Fahri Aral’ın haklı eleştirisi ve önerisiyle eserin başlığı, bugünkü biçimini aldı. Fahri Bey, henüz daha yeni bir anayasa yapabileceğimiz koşulların mevcut olmadığını, içinden geçmekte olduğumuz sürecin ancak yeni bir anayasa yapmanın hazırlık aşaması biçiminde ifade edilebileceğini belirtmişti. Yayıncılık hayatındaki derin tecrübesine değer verdiğim Sayın Aral’ı kırmadım ve onun önerisini kabul ettim. Aradan geçen yıllar ve bu süre zarfında Türkiye’nin içinden geçtiği çeşitli labirentler, Fahri Aral’ı haklı çıkardı.

2009 yılının yaz aylarında ve sonrasında, gerek günlük siyasetin gerekse akademik toplantıların gündeminde yer alan yeni anayasa tartışmaları, birdenbire ne olduysa 23 Mart 2010’da Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kamuoyuna açıkladığı kısmi anayasa değişikliği paketiyle bambaşka bir çehre kazandı. Hazırlık sürecinde sadece hükümet partisinin etkili olduğu bu anayasa değişikliği paketi, kamuoyunu yetmez ama evet diyenlerle, bu pakete hayır

diyenler şeklinde ikiye ayırdı. Pakete hayır diyenlerin temel iddiası, kısmi bir anayasa reformuyla Türkiye'nin demokratikleşme ihtiyacının karşılanamayacağı, bu yöntemle kamuoyunun oyalandığı ve yeni anayasa yapma vaadinin rafa kaldırıldığı biçiminde özetlenebilir. Öte yandan hayır cephesi, paketin içerdiği Anayasa Mahkemesiyle (AYM) Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemelerin, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığını zayıflatacak mahiyette olduğunu iddia etmekteydi. Bu çevrelere göre, parlamentodaki çoğunluğu ile yasama ve yürütme süreçlerine hâkim olan Adalet ve Kalkınma Partisi, bu paket yürürlüğe girdiği takdirde, yargı üzerinde eşsiz bir kontrol gücü kazanacak, böylece zaten çoğunlukçu bir demokrasinin sancıları içinde olan Türkiye, daha da sorunlu bir siyasal dönüşümden geçecekti.

Benim de içinde yer aldığım, yetmez ama evet cephesi ise, bu paketin, Türkiye'nin yeni anayasa ihtiyacını ortadan kaldırmayacağı, ancak ülkenin seçilmiş parlamentosu eliyle demokratik bir anayasa yapmasını engelleyen bazı aktörlerin, bu yöndeki tutumuna fren ve denge oluşturacağını savunmaktaydı. Daha açık ifade etmek gerekirse, yetmez ama evetçiler, bu paketle, AYM'nin yıllardan beri süregelen vesayetçi rolünün bir ölçüde de olsa zayıflayabileceği, Yüksek Mahkemenin hukukilik denetimine yönelme ihtimalinin güçlenebileceği görüşünü savunmaktaydı.

Hatırlanacağı gibi o günlerde, AYM'nin meşhur 367 içtihadı (E. 2007/45, K. 2007/54, k.t. 01.05.2007) ve 09.02.2008 tarih ve 5735 sayılı anayasa değişikliği hakkındaki Kanunu esas yönünden denetleyerek iptal ettiği kararı (E. 2008/16, K. 2008/116, k.t. 05.06.2008) nedeniyle cereyan eden akademik ve siyasi tartışmalar, hafızalardaki canlılığını korumaktaydı. Bu nedenle, bizler, yetmez ama evet görüşünde olanlar, bu anayasa değişikliği paketinin, yeni bir anayasa yapabilmek için daha elverişli bir ortam yaratacağı fikrini savunmak yanında, paketin eksikliklerini de dürüstçe ortaya koymaktaydık. Sonuçta gerek hazırlanmasında izlenen muhtelif şekil problemleri gerekse içeriği nedeniyle yoğun tartışmalara konu olan anayasa değişikliği, 12 Eylül 2010 halkoylamasında geçerli oyların %57.88'inin evet oylarıyla kabul edilerek 23.09.2010 tarih 27708 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Ancak değişiklik paketi halkoyuna sunulmadan önce, 111 milletvekilinin AYM'ne yaptığı başvuru üzerine Yüksek Mahkeme, bir kez daha anayasal yetkilerini aşarak bu paketin en can alıcı hükümleri üzerinde iptal kararı verdi (E. 2010/49, K. 2010/87, k.t. 07.07.2010). Böylece Yüksek Mahkeme, Anayasanın 153. Maddesinde yer alan "Anayasa Mahkemesi bir

kanun veya kanun hükmünde kararnamenin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez” şeklindeki kurala rağmen, kanun koyucu gibi hareket etmek bir yana, anayasa koyucu gibi hareket etmeyi tercih etti. Yüksek Mahkemenin bu iptal kararı neticesinde, -elinizdeki eserin “Anayasa Yargısı” başlıklı beşinci bölümünde incelendiği gibi- değişiklik paketinin HSYK’nın üye seçimine ilişkin hükümleri, bu hayati kurumun çoğunlukçu bir yapıya dönüşmesine yol açan yeni bir içerik kazandı. Nitekim bu anayasa değişikliğinin ve buna bağlı olan yasal reformların yürürlüğe girmesinin ardından yapılan HSYK seçimleri, o günlerde henüz adı açıkça konulmamış olan bir grubun, bu kurum üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayacak biçimde sonuçlandı. AYM, bu iptal kararını vermeseydi, değişiklik parlamentoda kabul edildiği biçimde yürürlüğe girseydi, HSYK’nun üye kompozisyonu çoğunlukçu değil, daha çoğulcu olacak; böylece Türkiye, sonraki yıllarda yargının tarafsızlık ve bağımsızlığını hızla kaybettiği yolundaki tartışmaları ve sorunları, belki de yaşamış olmayacaktı.

Anayasa değişikliğinin halkoylaması öncesinde tartışmalara konu olan yegâne düzenlemesi, HSYK’na ilişkin olanlar değildi. AYM’nin yeniden yapılanmasını öngören ve Yüksek Mahkeme’ye bireysel başvuruları (anayasa şikâyeti) inceleme yetkisi sunan düzenlemeleri de tartışmalara konu olmuştu. Teknik ayrıntılarına bir önsöz metninde yer veremeyeceğimiz bu tartışmaların bir bölümü, hukuken isabetli gerekçelere dayanmakla beraber, bir bölümünün de tamamen siyasi saiklerden beslendiğini belirtmek gerekir. Bütün bu tartışmaların ayrıntıları bir yana bırakılacak olursa, dürüst ve insaf sahibi olan pek çok hukukçunun şu gerçeği kabul etmesi gerekir: AYM, bu kitabın beşinci bölümünde ele alındığı gibi, kanunların anayasaya uygunluk denetimi yaptığı kararlarında, özgürlükçü bir tutum izleyemediği halde, bireysel başvurulara ilişkin kararlarında, özgürlükleri, devlet otoritesi karşısında koruma rolünü, daha yüksek bir başarıyla yerine getirmiştir. Twitter¹, Youtube², Balbay³, Haberal⁴, Gül ve Dündar⁵ gibi kararları, bu argümanı doğrulamaktadır. Ne var ki Mahkemenin, bireysel başvurular üzerine verdiği bir kısım kararları da, akademik çevrelerde haklı eleştirilere konu olmuştur. Burada üye-

1 Yaman Akdeniz ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No: 2014/3986, t. 2.4.2014.

2 Youtube LLC Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No: 2014/4705, t. 29.5.2014.

3 Mustafa Ali Balbay Başvurusu, Başvuru No: 2012/1272, t. 4.12.2013.

4 Mehmet Haberal Başvurusu, Başvuru No: 2012/849, t. 4.12.2013.

5 Erdem Gül ve Can Dündar Başvurusu, Başvuru Numarası: 2015/18567, t. 25.2.2016.

rinde durulması gereken başka bir husus, AYM'nin bireysel başvurulara ilişkin kararlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarına verdiği açık referanslarla, Avrupa hukukunun Türkiye'nin iç hukukuna ışık tutmasını sağlamasıdır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında, yetmez ama evet cephesinin o günlerdeki tutumunun pek de haksız olmadığı anlaşılmaktadır.

Siyasal değişimlerinin istikametini uzmanların dahi tahmin edemediği, her an yeni sürprizlere açık olan Türkiye, 2010 Anayasa değişikliğinin kabulünden sonra, demokrasiden otoritarizme güçlü savruluşlar yaşamıştır. Bu sürecin sonunda, yeni anayasa yapma fikrini savunan pek çokları, elimizdeki kusurlu Anayasanın hükümlerine riayet edilen, önümüzü görebileceğimiz bir Türkiye'nin yaratılabilmesine razı olur hale gelmiştir. Gerçekten, Mayıs-Haziran 2013'te Gezi Parkı olayları sırasında yaşanan hak ihlalleriyle 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları ardından parlamentoda hızla kabul edilen torba kanunlar, Türkiye'nin, demokrasinin olmazsa olmazı olan hukuk devletinden otoritarizmin asli unsuru olan kanun devletine doğru hızla sürüklendiğini göstermiştir. Çoğunluk partisi ve hükümet çevrelerinin, demokratik eleştirilerin en iyi niyetli ve en masum olanına karşı dahi sergilediği tahammülsüzlük, ifade hürriyeti, basın hürriyeti, toplanma hürriyeti gibi pek çok temel hak ve hürriyetin Anayasaya ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırı olarak sınırlandırılmasına ve hukuk devleti ihlallerinin asıl norm, hukuka uygunluğun ise istisna haline gelmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak Türkiye, yeni bir anayasa yaparak demokrasinin pekiştirdiği siyasal bir dönüşüm fırsatı elde etmek bir yana, 15 Temmuz 2016'da askeri bir darbe teşebbüsüyle karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmanın üçüncü baskısı, bu müdahale teşebbüsü üzerinden ancak birkaç hafta geçtikten sonra yayına hazırlanmıştır. Bu nedenle, bu teşebbüsle ilgili analizde bulunmak, teşebbüs başarıya ulaşmış olsaydı Türkiye'yi nasıl bir atmosferin beklediğini tahmin etmek, içinden geçtiğimiz bilgi kirliliği ortamında neredeyse imkânsızdır. Böyle olmakla beraber, bu olağanüstü koşulların anayasal boyutu ile ilgili üzerinde durulması gereken birkaç husus mevcuttur. Bunlardan ilki, 1982 Anayasasının yürürlüğe girdiği tarihten bu yana süregelen hukuk devleti zafiyetleri ile ilgilidir.

Üç tür olağanüstü yönetim usulüne yer veren 1982 Anayasası -m. 119, 120 ve 122-, 1961 Anayasasından farklı olarak, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna, olağanüstü yönetim usullerine özgü kanun hükmünde kararname (HKH) çıkarma yetkisini tanımıştır. Böylece 1982 Anayasası sisteminde, biri olağan dönemlere (Anayasa m. 91) diğeri ise ola-

ğanüstü yönetim usullerine (Anayasa m. 121, 122) özgü olmak üzere iki ayrı KHK rejimi bulunmaktadır. Olağanüstü yönetim usullerinde kabul edilen KHK'ler, olağan dönem KHK'lerinden üç noktada ayrılmaktadır. Bu farklılıklar, KHK'nin yetki, konu ve yargı denetimi unsurlarıyla ilişkilidir.⁶

Olağan dönemlerde KHK çıkarma yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir, olağanüstü yönetim usulleri altında bu yetki, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna aittir. Böylece olağan dönemlerde Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun kabul ettiği KHK'yi imzalamak biçiminde şekli bir yetkiye sahipken; olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'lerin hazırlanma sürecinde Bakanlar Kurulu ile eşit yetkilere sahip kılınmıştır. Öte yandan olağan dönemlerde Bakanlar Kurulunun KHK çıkarabilmesi için öncelikle TBMM'nin özel bir yetki kanunu ile kendisini yetkilendirmesi zorunludur. Diğer bir deyişle, olağan dönem KHK'leri yönünden Bakanlar Kurulu, yasamanın iradesine dayanan türevsel bir yetki kullanmaktadır. Buna karşılık, olağanüstü yönetim usullerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Meclisin bir yetki kanunu ile kendisini yetkilendirmesine ihtiyaç olmaksızın, doğrudan doğruya anayasadan kaynaklanan asli bir yetkiyi kullanmaktadır. Böylece Anayasamız, olağanüstü yönetim usullerinde adeta parlamentonun bypass edilmesine zemin hazırlamıştır.

Anayasanın 91. Maddesi, ilk fıkrasıyla, olağan dönem KHK'lerini konu yönünden sınırladığı halde, olağanüstü yönetim usullerinde kabul edilen KHK'leri, konusu bakımından sınırsız hale getirmiştir. 91. Maddenin ilk fıkrası şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Ancak sıkıyönetim ve olağanüstü haller saklı kalmak üzere, Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez.” Böylece anayasa koyucu, olağan dönemler yönünden yürütme organının kanun hükmünde kararnameler yoluyla parlamentoyu bypass ederek anayasal hak ve özgürlüklerin keyfi biçimde sınırlandırılmasına izin vermiştir. Oysa 91. maddenin ilk fıkrasında yer alan “sıkıyönetim ve olağanüstü haller saklı kalmak üzere” ifadesinden de açıkça anlaşılacağı gibi, olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'lerin, konu yönünden bu tür bir sınırı bulunmamaktadır. Nitekim 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün ardından olağanüstü halin ilanını takiben kabul edilen 23.07.2016 tarihli

6 Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Özbudun, *a.g.e.*, s. 263-268.

667 sayılı, 27.07.2016 tarihli 668 sayılı, 31.07.2016 tarihli 669 sayılı kararnamelerde, anayasal hak ve özgürlükleri anayasaya aykırı olarak sınırlayan çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır.

Ne var ki AYM, önceki içtihatlarında, olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'lerin, konu yönünden tümüyle sınırsız olmadığını hükme bağlamıştır. Mahkemeye göre, olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'ler, yer ve süre unsurları yönünden sınırlıdır. Olağanüstü yönetim usulü sona erdikten sonra da uygulanabilir nitelikteki hukuk kuralları, bu kararnamelerle düzenlenemez; bu nitelikteki kurallar, ancak kanunun konusunu oluşturabilir. Yüksek Mahkemeye göre,

“Olağanüstü hal KHK'leri ile getirilen kuralların olağanüstü hal bölgeleri dışında veya olağanüstü halin sona ermesinden sonra da uygulanmalarının devamı isteniyorsa bu konudaki düzenlemenin yasa ile yapılması zorunludur. Çünkü olağanüstü hal bölgesi veya bölgeleri dışında veya olağanüstü halin sona ermesinden sonra da uygulanmalarına devam edilmesi istenilen kuralların içerdiği konular “olağanüstü halin gerekli kıldığı konular” olamazlar. Olağanüstü hal KHK'si çıkarma yetkisi olağanüstü hal süresiyle sınırlıdır. KHK ile getirilen kuralların nasıl olağanüstü hal öncesine uygulanmaları olanaksız ise olağanüstü hal sonrasında da uygulanmaları veya başka bir zamanda veya yerde olağanüstü hal ilânı durumunda uygulanmak üzere geçerliklerini korumaları olanaksızdır” (E. 1990/25, K. 1991/1, k.t. 10.01.1991, AMKD, Sayı 27, Cilt 1, s. 101).

15 Temmuz darbe teşebbüsünün ardından ilan edilen olağanüstü hal kapsamında kabul edilen 669 sayılı KHK'nin askeri kurumları yeniden yapılandırmaya ilişkin düzenlemeleri, Yüksek Mahkemenin yukarıda aktardığımız kararı ile çelişmektedir. Benzer bir çelişki, 667 ve 668 sayılı KHK'lerin içerdiği hükümler yönünden de geçerlidir. Bu nedenle, anılan KHK'ler aleyhine AYM'ne başvuru yapılması halinde, bu başvuruların Yüksek Mahkeme tarafından nasıl sonuçlandırılacağı önemli bir merak konusudur.

Olağan dönem KHK'leri ile olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'ler arasındaki bir başka fark ise, yargı denetimi ile ilgilidir. Olağan dönem KHK'leri, Resmi Gazete'de yayınlandığı tarihten itibaren 60 gün içinde AYM'ne başvuru yapıldığı takdirde, anayasaya uygunluk denetimine tabi olmaktadır. Olağanüstü yönetim usulleri altında kabul edilen KHK'ler ise, Anayasanın 148. maddesinde yer alan düzenlemeyle, AYM'nin denetim yetkisi dışında bırakılmıştır. Bu yargı engelini aşabilmenin yegâne yolu, Meclis İç Tüzüğü'nün 128. maddesi gereğince, olağanüstü yönetim usulleri altın-

da kabul edilen KHK'leri, yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren en geç 30 gün içinde TBMM Genel Kurulunun oylamasına sunmaktır. Bu oylamada çoğunluk partisinin oylarıyla onaylanması kuvvetle muhtemel olan KHK, Meclisin onay iradesiyle birlikte kanunlaşmakta, böylece 148. maddedeki yargı engeli ortadan kalkmaktadır. Meclisin onay iradesiyle kanunlaşan KHK, diğer kanunlar gibi, AYM'nin yargı denetimine tabi hale gelmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken çok önemli bir husus, 1982 Anayasasının, 15. maddesinde, olağanüstü yönetim usulleri altında hak ve özgürlükleri korumaya yönelik özel bir hükme yer vermesidir. Bu hükme göre,

“Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

(Değişik: 7.5.2004-5170/2 md.) Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.”

Görüldüğü gibi Anayasa, olağanüstü yönetim usulleri altında anayasal hakların kısmen veya tamamen durdurulabileceğini zikretmekle beraber, bu dönemlerde uyulması gereken çok önemli esaslara yer vermiştir. Bu esaslar, üç başlıkta özetlenebilir:

Olağanüstü dönemin ihtiyaçları ne olursa olsun, bu ihtiyaçları karşılamak üzere alınan tedbirler, milletlerarası hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri ihlal edemez.

Olağanüstü yönetim usullerinin ilanını zorlayan sebepler ne olursa olsun, alınacak tedbirler, ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

Olağanüstü yönetim usulünün ilanını teşvik eden sebepler ne ölçüde vahim olursa olsun, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî bütünlüğüne dokunulamayacak; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacak, bunlardan dolayı suçlanamayacak; suç ve cezalar geçmişe yürütülemeyecek; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamayacaktır.

Anayasamızın 15. maddesinin ikinci fıkrasındaki açık hükme rağmen, 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü halin icap et-

tirdiği tedbirler çerçevesinde, idam cezasının kabul edilmesi ve bu cezanın geçmişe yürütülecek biçimde düzenlenmesi gibi düşünceler dile getirilebilmiştir. Bu darbe girişiminin fevkalade vahim olduğu, elbette açıktır. Ancak unutmamak gerekir ki, gerçek bir demokraside, karşı karşıya kalınan problemler ne kadar vahim olursa olsun, bunlara yönelik mücadele yöntemleri, hukukun sınırları içinde cereyan etmelidir. Nitekim, “demokratik pekişmenin davranışsal, tutumsal ve anayasal boyutlarını inceledikleri çalışmalarında Alfred Stephan ve Juan J. Linz, demokrasinin ancak kentteki yegâne oyun haline geldiği bir ortamda pekişebileceğini ifade etmektedir. Yazarlara göre, demokrasinin anayasal olarak pekişmesi ise ancak ‘yönetimin tüm aktörleri siyasal çatışmaların yerleşik normlara göre çözüleceği, bu normların ihlalinin bekledikleri sonucu doğurmayaacağı ve müeyyidelerinin olacağı alışkanlığını edindiklerinde’⁷ mümkün olabilir.”⁸ Elbette Stephan ve Linz’in bu açıklamalarını okuyanlar, Türkiye’de bir süreden beri devam etmekte olan uygulamaların, demokrasinin asgari unsurlarıyla dahi bağdaşmadığını, ancak otoritarizmin tanımıyla örtüşebileceğini düşüneceklerdir. Belki de uzun yıllar boyunca nedenlerini tartışacağımız 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin izahı da burada yatmaktadır.

Türkiye, 2013’ten itibaren hürriyetlerin keyfice sınırlandığı bir kanun devleti görüntüsü sergilemeseydi, siyasal ve toplumsal muhalefet, ülkemizin taraf olduğu milletlerarası antlaşmalara ve Anayasamıza aykırı olarak, keyfi biçimde sınırlandırılmasaydı, acaba 15 Temmuz’da darbe girişiminde bulunanlar, bu kalkışmaya cesaret edebilirler miydi? Elinizdeki eser, elbette bu sorunun cevabına hasredilmiş değildir. Şüphesiz bu çalışma, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde uzun yıllardan beri karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm sunacak bir reçete olma iddiasında da değildir. Bu çalışma, yeni bir anayasa yapma adımı atılması halinde, bu süreçte rol alacak siyasal ve sivil toplum aktörlerine, insan haklarına dayanan, hukuk devleti mekanizmalarının güçlendirildiği bir anayasa düzeninin oluşturulmasında mütevazı bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ne var ki, Türkiye’nin yakın bir gelecekte konsensüse dayanan gerçek bir toplum sözleşmesi hazırlayabileceği de çok şüpheli görünmektedir.

Ağustos 2016, İstanbul

7 Juan J. Linz ve Alfred Stephan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 1996, s. 5.

8 Serap Yazıcı, *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 182-183.